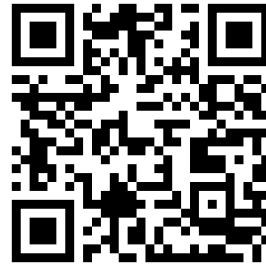

DOI 10.37491/UNZ.83.14
УДК 342.565.2:342.7:343.1 (477)

Віктор БЕСЧАСТНИЙ¹

ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Публікацію присвячено аналізу юридичних позицій Конституційного Суду України у сфері захисту прав особи у кримінальному судочинстві. Обґрунтовано, що зазначені права входять до системи фундаментальних конституційних цінностей, гарантованих Конституцією України, утвердження і забезпечення яких є головним обов'язком держави. Зазначені конституційні цінності зазнають найбільшої загрози під час перебування особи під слідством та судом, а також у місцях позбавлення волі. Розуміння змісту цих конституційних цінностей, їхньої засадничості під час застосування законодавчих положень у кримінальному судочинстві є запорукою дієвості принципу верховенства права в цій царині та демонструє рівень правової культури суспільства в цілому. Проаналізовано рішення Конституційного Суду України у сфері захисту прав особи у кримінальному судочинстві та визначено, що такі рішення становлять значну частку від ухвалених Конституційним Судом рішень щодо захисту прав і свобод людини та стосуються широкого спектра проблемних питань кримінального судочинства. Залежно від предмета розгляду та сформульованих юридичних позицій Конституційного Суду України виділено наступні види рішень вітчизняного органу конститу-

¹ доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, керівник Секретаріату, Конституційний Суд України, inbox@ccu.gov.ua, <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>.

ційного контролю у сфері захисту прав особи у кримінальному судочинстві: щодо вимог до нормативно-правових актів (виду, змісту); щодо права особи на правничу допомогу; щодо обмеження права особи на свободу; щодо захисту, в тому числі судового, прав і свобод особи на різних стадіях кримінального провадження — від внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до винесення вироку у справі; щодо гарантування, утвердження та забезпечення державою права на життя, здоров'я та гідність особи при винесенні вироку та призначенні покарання. Зроблено висновок, що Конституційний Суд України шляхом ухвалення рішень, у тому числі за конституційними скаргами, на вищому конституційному рівні захищає права і свободи осіб у кримінальному судочинстві. Після опублікування рішень Конституційного Суду України викладені в них юридичні позиції, перебуваючи в нормативній єдності з витлумаченими в рішеннях положеннями Конституції України, стають безпосередніми регуляторами суспільних відносин, зокрема визначають зміст та обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: Конституційний Суд України, конституційні права особи, кримінальне судочинство.

В Україні, яка проголошена правовою державою, на конституційному рівні визнаються та гарантуються такі фундаментальні конституційні цінності, як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини. За ч. 2 ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Зазначені конституційні цінності зазнають найбільшої загрози під час перебування особи під слідством та судом, а також у місцях позбавлення волі. Розуміння змісту цих конституційних цінностей, їхньої засадничості під час застосування законодавчих положень у кримінальному судочинстві є запорукою дієвості принципу верховенства права в цій царині та демонструє рівень правової культури суспільства в цілому.

Конституційний Суд України, до повноважень якого належить, зокрема, офіційне тлумачення Конституції України, вирішення питань про відповідність Конституції України законів України, розглядаючи справи, в тому числі й у сфері захисту прав особи у кримінальному судочинстві, перш за все, враховує зміст відповідних конституційних цінностей. Саме виходячи з їх розуміння, значущості та обов'язку держави стосовно їх утвердження, забезпечення та захисту, Конституційний Суд України обґрунтовує та ухвалює відповідні рішення.

Рішення Конституційного Суду України у сфері захисту прав особи у кримінальному судочинстві становлять значну частку від ухвалених ним рішень щодо захисту прав і свобод людини та стосуються широкого спектра проблемних питань кримінального судочинства, від вимог до нормативно-

правових актів (виду, змісту), якими встановлюються відповідальність за суспільно небезпечні діяння, гарантії особи на різних стадіях кримінального провадження, до зобов'язань держави щодо гарантування нею, утвердження та забезпечення права на життя, здоров'я та гідність засуджених осіб. Ухвалені Конституційним Судом України рішення у цій сфері залежно від предмета розгляду та сформульованих юридичних позицій можна класифікувати так:

— щодо вимог до нормативно-правових актів (виду, змісту) — недопустимість визначення діяння як правопорушення будь-яким іншим нормативно-правовим актом, крім закону [1]; недопустимість запровадження правового регулювання, яке уможливило обвинувачення, що ґрунтується на припущеннях [2]; вимоги ясності та недвозначності закону, який передбачає кримінальну відповідальність [2; 3] тощо;

— щодо права особи на правничу допомогу — право вільного вибору захисника [4]; право кожного, в тому числі особи під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами, на правничу допомогу від обраної за власним бажанням особи у статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень [5] тощо;

— щодо обмеження права особи на свободу — необхідність створення державою ефективної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини, в тому числі в місцях позбавлення волі [6]; вимоги до нормативного регулювання у сфері здійснення кримінального провадження щодо особи і позбавлення її у зв'язку з цим свободи [7; 8]; недопустимості нормативного регулювання обрання запобіжного заходу особам, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні окремих злочинів, за яким слідчий суддя, суд, зваживши відповідні ризики, обставини конкретної справи, не може застосувати до вказаних осіб інший, більш м'який, ніж тримання під вартою, запобіжний захід [8] тощо;

— щодо захисту, в тому числі судового, прав і свобод особи на різних стадіях кримінального провадження — від внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) до винесення вироку у справі — розгляд судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого та прокурора про порушення кримінальної справи щодо певної особи [9]; можливість оскарження в касаційному порядку рішень місцевих та апеляційних судів щодо постанов про відмову в порушенні кримінальної справи, за винятком випадків, установлених законом [10]; судовий контроль за правомірністю порушення кримінальної справи [11]; недопустимість розгляду судом справи за відсутності матеріалів, згідно з якими було прийнято рішення про порушення кримінальної справи [11]; оскарження рішень, дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв і повідомлень про злочини [12]; особиста участь засудженого, який відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань, у розгляді судової справи як сторони [13]; неконституційність законодавчої заборони оскарження ухвали слідчого судді за резуль-

татами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого чи прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР [14]; допустимість доказів у кримінальній справі [15]; допустимість встановлення порядку ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи [16]; право особи надавати докази своєї невинуватості лише за власним бажанням або не надавати їх взагалі [2]; рівність учасників кримінального провадження перед законом, але неоднаковість процесуальних прав та обов'язків учасників кримінального провадження з різним процесуальним становищем [17] тощо;

— щодо гарантування, утвердження та забезпечення державою права на життя, здоров'я та гідність особи при винесенні вироку та призначенні покарання — неконституційність застосування смертної кари як виду покарання [18]; неконституційність законодавчого регулювання, яке унеможливує застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, умовно-дострокового звільнення від відбування такого покарання або заміну невідбутої частини покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням [19] тощо.

Конституційний Суд України, розглядаючи справи, зокрема у сфері кримінального судочинства, неодноразово вказував, що за будь-яких умов обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони повинні переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, в разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи [8, с. 20]. Водночас такі фундаментальні конституційні цінності, як право на життя та право на повагу до гідності, є непорушними [6, с. 19].

В одному з останніх рішень Конституційний Суд України, обґрунтовуючи неконституційність законодавчого регулювання, яким було унеможливлено застосування до осіб, засуджених до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, умовно-дострокового звільнення від відбування такого покарання або заміну невідбутої частини покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням, зазначив, що довічне позбавлення волі особи без подальшої можливості її звільнення означає урівняння строку довічного позбавлення волі з позбавленням волі до завершення природного життя людини, а отже, заперечує не тільки мету покарання, а й саму сутність людської гідності, ставить під сумнів її абсолютний характер та є порушенням позитивного обов'язку держави захищати гідність людини, та дійшов висновку, що «в українському конституційному контексті зв'язок між надією на звільнення та людською гідністю міститься в понятті «право кожного на вільний розвиток» (ст. 23 Конституції України)» [19].

У своїх рішеннях Конституційний Суд України наголошував, що «людина є скарбом природи, звідки й походять притаманні людині за наро-

дженням права і свободи, тобто ті, що природні. Людська гідність як джерело всіх прав і свобод людини та їхня основа є однією із засадничих цінностей українського конституційного ладу. Із ст. 3 Конституції України випливає обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов'язок покладено на всіх суб'єктів публічної влади; «право людини на повагу до її гідності, як і її право на життя, є невідокремним, невідчуженим, непорушним та підлягає безумовному захистові з боку держави» [19].

Отже, Конституційний Суд України у такий спосіб, тобто шляхом ухвалення рішень, у тому числі за конституційними скаргами, на вищому конституційному рівні захищає права і свободи осіб у кримінальному судочинстві. Згідно з Основним законом України рішення Конституційного Суду України є обов'язковими та остаточними, тож, як наголошено в Рішенні Конституційного Суду України від 20 грудня 2018 р. № 13-р/2018 [21], після їх опублікування викладені в них юридичні позиції Конституційного Суду України, перебуваючи в нормативній єдності з витлумаченими у рішеннях положеннями Конституції України, стають безпосередніми регуляторами суспільних відносин, зокрема визначають зміст та обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2000 р. № 6-рп/2000 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотню дію кримінального закону в часі). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/413>.
2. Рішення Конституційного Суду України від 26.02.2019 р. № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368² Кримінального кодексу України). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/dokument/1-p2019>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 11.06.2020 р. № 7-р/2020 у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/3127>.
4. Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/420>.
5. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/583>.

6. Рішення Конституційного Суду України від 24.04.2018 р. № 3-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/dokument/3-r2018>.
7. Рішення Конституційного Суду України від 13.06.2019 р. № 4-р/2019 у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/2759>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 25.06.2019 р. № 7-р/2019 у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чорнобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/dokument/7-r2019>.
9. Рішення Конституційного Суду України від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/470>.
10. Рішення Конституційного Суду України від 11.12.2007 р. № 11-рп/2007 у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/558>.
11. Рішення Конституційного Суду України від 30.06.2009 р. № 16-рп/2009 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин сьомої, дев'ятої, пункту 2 частини шістнадцятої статті 236⁸ Кримінально-процесуального кодексу України. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/576>.
12. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2011 р. № 19-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/638>.

13. Рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 р. № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/648?order=created&sort=asc>.
14. Рішення Конституційного Суду України від 17.06.2020 р. № 4-р(П)/2020 у справі за конституційною скаргою Плєскача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини третьої статті 307, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/dokument/4-rii2020>.
15. Рішення Конституційного Суду України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011 у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/631>.
16. Рішення Конституційного Суду України від 18.01.2012 р. № 1-рп/2012 у справі за конституційними поданнями 47 та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин шостої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/640>.
17. Рішення Конституційного Суду України від 17.03.2020 р. № 5-р/2020 у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п'ятої статті 190, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/dokument/5-r2020>.
18. Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 р. № 11-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/407>.
19. Рішення Конституційного Суду України від 16.09.2021 р. № 6-р(П)/2021 у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/dokument/6-rii2021>.
20. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13

Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/1858>.

21. Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2018 р. № 13-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу». *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/docs/2481>.

Надійшла до редакції 03.09.2021

Viktor BESCHASTNYI
Constitutional Court of Ukraine

Practice of the Constitutional Court of Ukraine on the Protection of Personal Rights in Criminal Judicial Procedure

The article deals with the analysis of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine in the sphere of protection of individual rights in criminal proceedings. It is substantiated that these rights are part of the system of fundamental constitutional values guaranteed by the Basic Law of Ukraine, the establishment and enforcement of which is the main duty of the state. These constitutional values are most threatened during a person's investigation and trial, as well as in places of imprisonment. Understanding the content of these constitutional values, their fundamentality in the application of legislative provisions in criminal proceedings is the key to the effectiveness of the rule of law in this area and demonstrates the level of legal culture of society as a whole. The decisions of the Constitutional Court of Ukraine in the sphere of protection of individual rights in criminal proceedings have been analysed and it is determined that such decisions represent a significant share of decisions awarded by the Constitutional Court on protection of human rights and freedoms and address a wide range of criminal issues. Depending on the subject of consideration and the formulated legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, the following types of decisions of the national body of constitutional control in the sphere of protection of individual rights in criminal proceedings are identified: regarding the requirements for normative legal acts (type, content); on the right of a person to legal aid; on restricting a person's right to liberty; on protection, including judicial, rights and freedoms of a person at various stages of criminal proceedings - from entering information about a criminal offense in the Unified Register of pre-trial investigations to sentencing in the case; on guaranteeing, affirming and ensuring by the state the right to life, health and dignity of a person in sentencing and imposition of punishment. It is concluded that the Constitutional Court of Ukraine protects the rights and freedoms of persons in criminal proceedings by making decisions, including on constitutional complaints, at the highest constitutional level. After the publication of the decisions of the Constitutional Court, the legal positions set out in them, being in normative unity with the provisions of the Constitution of Ukraine interpreted in the decisions, become direct regulators of public relations, including determining the content and scope of constitutional human and civil rights.

Keywords: *Constitutional Court of Ukraine, constitutional rights of the person, criminal judicial proceedings.*